

SASA
PANĂ

Născut în '02

Memorii — file de jurnal — evocări

Ediția a doua

Prima versiune a acestui volum a fost publicată în anul 1973, la Editura Minerva, iar textul de față îi urmează fidel structura și compoziția. Au fost operate mici modificări, păstrându-se însă unele forme ce reflectă particularității limbii unei epoci și ale stilului celui care a făcut notațiile. Lămuririle din subsolul paginii aparțin autorului.

„Cu mine zilele-ți adaogi,
Cu ieri viața ta o scazi
Și ai cu toate astea-n față
De-a pururi ziua cea de azi.“

MIHAI EMINESCU

„...volupté du regret...”

CHARLES BAUDELAIRE

„Hier, c'est toujours!”

CHARLES NODIER

„Amintirile — o muzică ce ne vine de undeva de dincolo
de orizont.“

G. IBRAILEANU

CÎND ÎNTORC CAPUL peste umărul vremii și privesc cu gîndul departe departe, ca printr-un binoclu răsturnat, mă văd într-o rochiță albă cu buline cît buricul degetului, roșii, iar pe cap o pălărie, de asemenea albă, cu borurile foarte mari răsucite în sus ca un jghiab. Mama coboară de pe ceardac pe scări îmbrăcate în frunze de iederă. Mama e frumoasă. O cheamă Steluța. Peste foarte mulți ani am aflat că nu e numele ei de botez, ci acel pe care i-l dăduse tata pe *cînd erau în lume ea singură și el*. Eu îi spuneam Pelucia și Pelucia de Rajah. Cum am ajuns la această poreclă nu-mi dau seama. Dar numele a rămas: așa i-au zis cu timpul toată familia și cunoscuții. Creasem un fel de distih în care exista un cuvînt inexistent. Nu l-am rostit în fața nimănui, dar mi-l repetam în gînd sau șoptit: *Pelucica de Rajah/ Dulce ca un mapiah*. În ziua cînd o revăd e îmbrăcată într-o rochie albă, foarte lungă, strînsă pe talie și sprijină pe umăr o umbreluță de mătase albă. E vară. Facem o plimbare pînă la *mutăr*, adică la bunica din partea mamei. Acum voi trece fără frică pe lîngă zăplazul Băncii Naționale; cerșetorul nu mă va amenința răsucind briceagul: „Uite-așa am să te tai!”. Cînd trebuie să fac drumul singur, îmi iau inima în dinți. Trec foarte repede, ferindu-i picioarele cum ai ocoli o băltoacă. La bunica mă pot duce și prin altă stradă, prin Alexandru Ioan Cuza, se

cheamă „pe din dos“. Dar și pe aici am supărări. La jumătatea uliței acesteia pietruite cu bolovani de rîu, răsar o droaie de băieți de vîrsta mea și mai mari, îmbrăcați în zdrențe, murdari și plini de bube pe la gură, pe picioare. Ei mă înconjoară și, sărind într-un picior, bătînd din palme, îmi strigă: „Alecule colțun! Alecule colțun!“. Pentru că port în picioare ciorapi. Vreme îndelungată nu am înțeles ce vrea să însemne această vînzoleală tumultuoasă, acest iureș. Eu îi cam invidiam pentru că se tăvăleau nestingheriți în praful uliței. Încercările mele de a mă apropia de ei eșuau din cauză că... purtam ciorapi. Atunci mă grăbeam să dispar. (Cam tot pe atunci, în altă mahala a Dorohoiului, un alt băiețuș descult, Buiumaș Croitoru, invidia și disprețuia, la rîndu-i, pe copiii care purtau colțuni. Peste cîțiva ani drumurile noastre se vor întretaia. În gimnaziu, o prietenie strînsă avea să mă lege de cel care va deveni prozatorul și publicistul Ion Călugăru.)

Mult îmi plăcea la mutăr. Și ea mă iubea mult. Îmi făcea toate pe plac. Seară de seară îmi spunea povești. Mai ales aceea cu „fata moșului și a babei“. Nu mă săturam ascultînd-o. Ea nu sărea nici un cuvîntel; iar dacă așa ceva se întîmpla, eu i-l aminteam și ea repeta fraza completă, de astă dată. Dar niciodată n-am știut cînd pleca de lîngă mine. Poveștile erau de două feluri. Ea mă-ntreba, în prealabil, cum doresc să fie: „scurtă și frumoasă? sau lungă și urîtă?“. Eu totdeauna eram pentru una oricît de urîtă, numai lungă să fie. Și niciodată nu-mi amintesc să fi fost urîtă povestea ce îmi șușotea. Astea se petreceau acasă, la părinți, seară de seară. Bunicii locuiau în trei odăițe. Strada se chema Birjarilor și pornea chiar din inima tîrgului, unde mulți ani era un mare loc viran acoperit vara de nalbă,

din ale cărei frunze îmi împleteam cununi trecînd codița fiecărei frunze printr-o butonieră făcută în codița frunzei precedente. Intram în casă cu trei-patru rînduri de ghirlande în jurul gîtului. La bunici totul era deosebit, foarte frumos și parcă misterios. Pragul casei era lat cît o gheretă de santinelă. Spre seară bunica stătea pe un scaun „să ia aer“. Ca să urc trebuia să fiu săltat. În odaia din față, pe masa ovală de cireș acoperită cu o fețișoară verde, era o călimară în chipul unei jumătăți de portocală, din sticlă cu buburuze peste care îmi plăcea să lunec unghia. Apoi mă fascina dulăpașul crescut în perete, cu geamuri prin care se străvedeau diferite obiecte, felurite pahare, mai mari și mai mici, din cristal gros și cu muchii drepte. Unele pahare aveau și ele buburuze. Bunica scotea unul cu picior, chiseaua cu dulceață de cireși amare sau pelteaua de coarne sau gutui — pe alese — și mă trata. Iar apa era grozavă, nu prea rece dar gustoasă, doar era cumpărată cu cofa de la sacagiu, care o aducea „de la pompă“. Mult îmi plăcea mie s-aud cum spune bunica „de la pompă“, cu mîndrie, și mai ales să văd ce-i acolo, cum e acolo la pompă. Bunica îmi făcea toate gusturile și nici o observație. Niciodată nu mi-a pus condiții sau să-mi fi cerut să fac ceva ce nu era pe placul meu. La ea mîncam diferite sălăți cu ceapă care mie-mi plăceau mult, iar în casă la noi nu se pomenea de ele fiindcă mama avea o teribilă aversiune față de această legumă. În odaia dinspre stradă găseam uneori două-trei cucoane care veneau la probă sau să le ia bunicul măsura. Bunicul era veșnic cu metrul petrecut peste gît ca un fular, plin de fire de ață albă și bolduri cu capete de diferite culori înfipite în reverul sacoului și unul între dinți. Cu cîtă dexteritate mînuia el o bucată de tibișir alb-vinețiu și turtită ca un

biscuit. Cucoanele mă mîngîiau, mă lăudau că m-am făcut mare și scui-pau — ptiu, ptiu — asupra-mi a nedeochi. Și bunicul era foarte bun. Barba care-i împrejmuia obrazul îl făcea să semene cu profesorii din albumele cu medici francezi din sala de așteptare a tatei. Bunicul îmi impunea respect, mai ales pentru agilitatea cu care mînuia acele cu gămălie. Cînd lua măsură, nu trebuia deranjat. El însemna pe o margine de ziar niște cifre pocite cu un creion tocit și parcă le desena.

Camera cealaltă era mai întunecoasă fiindcă nu avea ferestre. Două paturi lăsau între ele loc de trecere spre încăperea din fund. Acolo era atelierul de croitorie. Vai, cîte mai încăpeau în odăița aceea! O masă mare de pe care niciodată nu lipsea un foarfece uriaș, două mașini de cusut „Singer” și o măsuță îngustă cît o scîndură și cu margini mai înălțate, tivite cu laisturi. Era plină de mosoare mai mici și mai mari, unele chiar uriașe, de toate culorile. „Asta e *tvirn*”, spunea bunicul cu un fel de mîndrie, „nu ață”. Pe piatra care era și prag spre curtică, fierul de călcat aștepta plin de cărbuni încinși și prevăzut cu un burlan de tablă care îmi ajungea pînă la șale. Acolo, în jurul măsuței lunguiețe, cîteva fete stăteau încovoiate și coseau, desco-seau, chicoteau. De aici plecam încărcat cu daruri: fetele aveau grijă să-mi păstreze toate mosoarele folosite, iar Malca, ucenica cea mai tînără și mai veselă, îmi oferea din „mama mosoarelor”. Era de-ajuns să le prind cu o sfoară și aveam cea mai strașnică jucărie. Uneori bunica mă așeza la măsuța din curte și-mi scotea dintr-o ulcicuță puțină pacea de pui, o sarmăluță și mămăliguță cenușie din făină de hrișcă peste care se topea o bucățică de unt, alteori niște sarmăluțe în frunză de viță sau o mîncărică — să-ți lingi

degetele — cu stafide și smochine, iar alteori morcovi tăiați mărunt și prăjiți în miere. „Dar acasă nu cumva să spui că ești sătul; să stai la masă, că altfel tata se supără pe mine” — avea grijă să mă avertizeze bunica. Eu îi făgăduiam, pentru că o mîncare așa gustoasă cum făcea ea eram sigur că nu mai există pe lume. Și nici nu mai există: pentru că de peste un sfert de veac mutăr a trecut în lumea umbrelor și mai trăiește doar în amintirea mea. Și în amintire au rămas farfuria cu floricele albastre și furculița mică și feliile de coilici de casă, așa cum mi le punea alături pe un șervețel alb ca zăpada. Joile, cînd se cocea piine la noi acasă, bunica pregătea aluatul pentru baclavale și ștrudel, cum îi spunea plăcintei cu mere. Aluatul de baclava era întins cu făcălețul în foițe subțiri, subțiri ca hîrtia de țigară și mari cît roata carului. Cînd făcea prea multe ochiuri, adică plesnea pe alocurea, mama și bunica se mîhnneau grozav. Era subiect de discuție.

M-AM NĂSCUT ÎN BUCUREȘTI ca fiu de doctorand, căci tata abia peste un an își va susține teza de doctor în medicină și chirurgie. În 1902, august în 8 pe stil vechi (deci 21 după stilul nou). Oricum, zodia leului. Zodia îmi conferă multe și minunate calități. Acum, la apusul vieții, aș putea verifica zodiacul; dar, mai bine să trec la adevăruri concrete.

În acel an al primului meu scîncet — mama avea 19 ani; tata, 31 — în țară guverna Dimitrie Sturdza, omul cu degetul magnetic, deci național-liberal. Se împlineau 100 de ani de la nașterea lui Ion Heliade. La Metz se experimenta o nouă pușcă automată cu 300 de lovituri pe minut, deci cu efectul a 40 de trăgători. La Național se

reprezenta *Cîinii*, piesa acelui om iute, cu chipul în lamă de iatagan și mult prețuit în acea vreme, Haralamb G. Lecca — cu marele Nottara protagonist. La Facultatea de litere se inaugura cursul de Istoria literaturii italiene. Un delapidator, Manolescu, a fugit peste graniță cu 74.000 de lei. Se comemora 100 de ani de la nașterea lui Victor Hugo. În țară s-au desființat accizele. Marconi încearcă o comunicare T.F.F. pe 5.000 de km distanță (peste Atlantic). În Belgia, regele e partizanul acordării votului universal; guvernul se opune. Urmează greve, ciocniri, morți. În du-elul dintre un locotenent insolent Poenaru și studentul Victor Iamandi, primul va plăti competiția cu viața. În Africa de Sud, burii au capitulat. Jean Jaurès e ales deputat. Alfons al XIII-lea, devenind major, e încoronat rege al Spaniei. Gheorghe Popescu-Ciocănel publică numeroase foiletoane (în *Adevărul*) de specialitate (folclor). Bernard Lazare vizitează România ca să cunoască situația evreilor. Va fi în audiență la rege. Atac mișelesc huliganic la redacția *Adevărului*. Mișcări revoluționare în Rusia. În procesul Caragiale-Caion, la întrebările juraților¹, după o scurtă deliberare, aduc un verdict de achitarea impostorului. Se comemorează doi ani de la asasinarea (de către un comita-giu bulgar) profesorului și publicistului Ștefan Mihăileanu. Armata e scoasă împotriva greviștilor din docurile Brăilei. Tolstoi, bolnav, vrea să vină în România, unde dorește să fie înmormântat. Dacă moare între timp, să fie adus

1 „— Delicventul C.A. Ionescu-Caion e culpabil că prin articolele publicate în *Revista Literară* a prepus asupra lui Ion L. Caragiale fapte care ar expune pe reclamant la pedepse sau la disprețul publicului?

— Cauzat-a prin aceste articole prejudicii materiale clientului?

— Care e quantumul prejudiciilor?”

îmbălsămat. Max Gaster, în vizită în patria natală, e primit de Carol I. A murit savantul și omul politic german Rudolf Virchow. Sportiva Walburga-Isăcescu va trece înot Canalul Mîneicii. Campanie prin presa democratică împotriva abuzului de putere al judeului instructor Stelian Popescu. E sărbătorit generalul Alexandru Candiano-Popescu, eroul de la Grivița (dar nu se amintește de republicanul de la Ploiești, 8 august 1870, nici de mai vechiul participant la conspirația ofițerilor la detronarea lui Cuza Vodă, 11 februarie 1866, nici de agitatorul „daco-roman“ din Ardeal). Arestări de anarhiști la Barcelona. „Excese“ antisemite în Rusia. Moare, la 90 de ani, multimilionarul ieșan Daniel. În dimineața de 16 (29) septembrie e găsit mort, la domiciliul parizian, Émile Zola, prin asfixie accidentală (cămin defect). Apropo de Republica de la Ploiești, care a durat o zi (8 august): Sînt născut în aceeași zi, cu 32 de ani mai târziu... dar în același an cu Ion Călugăru, Claude Sernet, Vladimir Streinu, Horia Clopotaru, Zaharia Stancu, Șerban Cioculescu, Camil Baltazar, George Lesnea, pe drept uitatul Vasile C. Munteanu, autor al unei cărți scrise în colaborare cu B. Jordan (alias Iordache Bucă... Nici mai mult, nici mai puțin. Mai puțin ar fi alintarea Bucuța [Emanoil], care, nefiind născut în 1902, iese din obiectivul nostru).

AMINTIRI? EVOCĂRI? MEMORII? În primul rînd, amintiri. Amintiri dintr-o viață dublă, triplă, cvadruplă: de scriitor, de medic, de militar „de carieră“ și de luptător social. Sectoare care uneori se intersectau, iar alteori își urmau făgașul lor. Au trecut decenii fără să se pună, de cei care mă cunoșteau, semnul identității între Sașa Pană scriitorul și publicistul și Alexandru Binder care, pornind

de la elev de școală militară, a urcat prin ani (aproape 40) toată ierarhia medicului militar pînă la epoletul de colonel, pe care l-a purtat 12 ani, între scriitorul neconformist, iconoclast și medicul militar supus ordinelor, disciplinat și pretinzînd subalternilor aceeași comportare. (Oarecum netolerant la greșelile... altora.) Bine notat de superiori la fiecare semestrială întocmire de foaie calificativă, în aprilie și octombrie, an de an.

Prin acea vreme, adică a armatei regale, a Marii Mute, un militar nu putea să colaboreze la vreo publicație sau să-și tipărească o carte decît cu avizul favorabil, în urma controlului manuscrisului, de către o anumită secție din Marele Stat Major. Și, bineînțeles, nici un rînd din cele ce scriam nu ar fi obținut viza necesară. Autorul lor putea obține, în schimb, un mandat de prezentare la Tribunalul Militar (ș.m.d. Jilava, reformă...). Cum am trecut prin această Scila și Caribda, pe sub o autentică sabie a unui Damocles, ani îndelungați, a fost o întreprindere aproape unică (personal nu cunosc un caz similar) și ea se va desluși în paginile ce urmează. Anticipez cu precizarea că în nici una din unitățile militare în care mi-am împlinit serviciul (mă refer exclusiv la perioada dintre cele două războaie mondiale), oricare din camarazii mei, pînă la colonelul comandant, ar fi pariat o mie de lei contra un leu că medicul lor nu e scriitor (și încă din cei „trăzniți” — cum au aflat peste decenii) decît întru completarea foilor de observație clinică ale soldaților internați la infirmerie, întru întocmirea regulamentarelor statistici sanitare sau în redactarea de rapoarte, care încep invariabil cu „Am onoare să raportez” sau „Vă rog să binevoiți”. O singură dată, colonelul dr. Nae Marinescu — vestitul „organizator” cu ale cărui isprăvi

ne vom întîlni peste ani și pagini —, pe atunci director al Institutului sanitar militar, a rostit un adevăr — fără să știe — cînd, cu vocea-i calmă, egală, dar purtătoare de furtuni periculoase și privindu-mă cu acea răceală care îngheța pe firavul elev, mi-a silabisit: „Dumneata stai ca un spin în mijlocul nostru”. Dar el nu se referea la cea de a doua și necontrafăcuta mea identitate — care se și manifestase cu un an în urmă, în coloanele *Opinie* ieșene —, ci la demascarea unor matrapazlîcuri — pe care le voi aminti la timpul potrivit.

Dorința de a evoca unele întîmplări și pe cîțiva oameni pe care am avut fericirea și, alteori, neplăcerea să-i întîlnesc în mediile scriitoricești, gazetărești, militare, medicale și altele îndelung frecventate și cu răbdare... suportate mă urmărește de mult. Nu știu dacă n-am pornit prea tîrziu și dacă voi ajunge pînă la fila pe care să pot scrie, cu cugetul împăcat, *Scribi* (așa cum oratorii romani, ca un fel de punct, rosteau *Dixi*). Iată de ce am primit propunerea Editurii Minerva, prin tov. Z. Ornea, de a înnegri cîteva sute de file cu amintiri care, deocamdată, să acopere patru decenii.

Memoria mea e bună. Un proverb rusesc (citad de Ilya Ehrenburg în primele pagini ale amintirilor sale) spune: „Viața e grea pentru cine își amintește totul”. Sînt dintre aceștia. Mai sînt colecționar, aproape maniac. Nici o carte poștală, scrisoare sau bilețel primite începînd de prin 1919 nu am aruncat. Chiar comunicatele oficiale din timpul războiului, ziarele din acei ani și altele importante nu le-am risipit. Apoi: decupări din ziare, caricaturile „Chestia zilei” din *Adevărul*. Toate sînt clasate în cutii și lăzi pe luni și pe ani. Am redactat cîteva reviste. Nu-mi lipsește nici

un manuscris, fie din cele publicate sau nepublicate. La fel și cu manuscrisele cărților apărute în editurile *unu* (1928–1947) și *Orizont* (1944–1947). Nici o revistă și nici o carte din multe miile citite, încă de pe când eram copil, de la *Fluierașul* lui Florian Cristescu (cel cu *Familia Roademult*), de la craioveana revistă școlărească *Bunul prieten* și admirabila *Revista copiilor și a tinerimii* a bravului cetățean C.G. Costa-Foru și pînă la ultimul periodic în curs de apariție, pe lîngă altele mai vechi moștenite de la părinți sau cumpărate de la anticarii de pe Cheiul Gîrliei (pe cînd Dîmbovița nu curgea ferită de vederea oamenilor). Am vaste colecții de ziare, fotografii, cărți poștale ilustrate, programe de la spectacole, necroloage și cîte altele se adună în casa unui colecționar. Posed 12 bibliorafturi pline cu cîteva mii de note și articole critice — laudative și invective — cîte s-au publicat în legătură cu mișcarea de avangardă din România, mai ales. Tocmai pentru că ar fi păcat să nu folosesc un material devenit arhivă și pentru ca să dau posibilitate cititorilor din actuala generație să le cunoască — în măsura în care au contingentă cu viața mea. Și foarte rezumate, pentru că editorialele coli, obținute, sînt un tragic pat al lui Gutenberg!

Născut în '02 nu va fi doar cartea unei vieți, ci totodată, și mai ales, a unei epoci. Decenii am ținut un jurnal în care am consemnat evenimentele la care participam zi de zi. Dar și altele pe plan european, mondial, cînd era cazul. Poate, cîndva, acele caiete vor interesa ca atare, ca materie primă. Deocamdată ele vor fi un adjuvant al memoriei, araci pentru amintirile ce vor urma.

Un cuvînt și despre biblioteca mea. N-am împrumutat nici o carte. Mai exact: cele cîteva cărți, cînd, cedînd